

Egy mélytengeri hal szárazon

Sértő Kálmán – az „urbánus”, a népi, a hungarista*

BARTHA ÁKOS

a Nemzeti Kiválóság Program ösztöndíjasa a DE BTK Politikatudományi és Szociológiai Intézetében

Sértő Kálmán (1910–1941) alighanem a legellentmondásosabb tagja a magyar népi mozgalomhoz valamilyen módon kötődő írópanteonnak. Életének három évtizede alatt baranyai szegénylegényből először a fővárosi bulvárlapok állandó munkatársává, ünnevelt budapesti „celebbé”¹ avanszált (Hatvany Lajos pártfogoltjaként), miközben a *Szabadságban* is publikálva, a Nemzeti Radikális Párt tagjaként Féja Géza és Bajcsy-Zsilinszky Endre köréhez tartozott, majd a harmincas évek végén „köpönyeget fordítva” a Nyilaskeresztes Párt házi költőjeként fejezte be kalandos földi pályafutását. Az egyedi életút ellenére – vagy éppen ezért – Sértő sohasem számított a jól kutatott népi írók, költők közé. Életművét két oldalról próbálták kanonizálni: egyrészt kísérlet történt a népi mozgalomban való elhelyezésére, mely narratíva egyfajta kisiklásnak tételezi az elzúllott „parasztköltő” utolsó három évét, és azt megelőzően egyenetlen, ám méltányolandó teljesítményről értekezik (Talpassy 1966, Tüskés 1991, Medvigy – Tüskés 1996), másrészt az „eszme” örökösei által, akik egyfajta megvilágosodásként aposztrofálták/aposztrofálják Sértő hungarista korszakát, babitsi magasságokba emelve az ekkor kiteljesedni vélt *oeuvre-t*. Utóbbi csoport emléktársasággal adózik a költő előtt, gondozza sírját és kiadványokat jelentet meg tiszteletére (Dobszay 1997,² Gellért 2002, Csontos 2006). E diverzitás következtében „Sértő igaz élettörténetének megírása és irodalmi értékelése még várat magára” (Gyurgyák 2007: 633), noha a szépirodalmi kérdések tisztázására történtek már ígéretes kísérletek.³ Tanulmányommal előbbi feladathoz igyekszem hozzájárulni a költő életútjának összefoglalásával, mely már csak azért sem tűnik haszontalan vállalkozásnak, mivel Sértő pályája a városi modernség és vidéki népiség idegenségének példázataként is sok érdekességet rejteget, amellet, hogy a korabeli közélet működési mechanizmusainak is potenciális elemzési területe.

* * *

* A kutatás a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

¹ Állításunkat érzékeltetendő: Németh László „ugyanabban az évben indította el a Tanut Kecskemétről, mikor Sértő fölbukkant. Senki nem vett róla tudomást; az »egész főváros« Sértőről beszélt.” – hangoztatja a népiek egyik első monográfiája, Juhász. 1943: 69.

² Ez a huszonöt oldalas füzet kifejezetten a Medvigy–Tüskés-féle, Püski Kiadó gondozásában megjelent kötet ellenében készült.

³ Néhány, székértáborreflexeken túlmutató, színvonalas elemzés: Poszler 1995, Hász 1998, Marczinka 2003.

Az életút elsődleges forrásai gyanánt egyrészt a költő saját munkái, például az 1934 karácsonyától 1935 augusztusáig a *Társadalmunk* című „liberális pletykalap”-ban (Medvigy – Tüskés 1996: 369)⁴ folytatásokban közölt, antropológiai reflexiókban már-már gyanúsán bővelkedő „napló”⁵ – vagyis a *Három év az aszfalton* című memoár (Medvigy – Tüskés 1996: 181–284) –, valamint a hagyaték,⁶ másrészt (egymással nehezen összeegyeztethető) népi és hungarista források, periodikák⁷, visszaemlékezések szolgáltak. Míg utóbbi értelmezési csapdákról már esett szó, érdemes tisztázni, mennyire olvashatjuk Sértő egyes szám első személyben megírt verseit, novelláit, memoárját referenciálisan igazolható „tényekként”.⁸ Meggyőződésem szerint – és ebben még az alaposan elfogult életrajzíró is megerősít⁹ – csakis komoly fenntartásokkal, vagyis célszerű cizelláltabban, a Lejeune-i önéletírói paktum felől közelíteni a korpuszhoz (Lejeune 2003: 18)¹⁰. Sértő ugyanis nemcsak élőszóban volt hajlamos a fikcionálásra, de saját életéből vett történeteit is erősen kiszínezte, ráadásul gyakran újra- és újraírta ezeket. Jól tesszük tehát, ha a sértői szövegtörzshöz bevezetjük az imaginárius fogalmát. Ez az *adott* és az *elképzelt* összjátékából tevődik össze fikcióképző, határátlépő aktusok eredményeként, melynek következtében a valós elemek a szövegbe szüremlenek és ott újrastrukturálják hozott referenciáikat. Noha az efféle, kérdéses hitelességű, töredezett és hiányos források nem segítik a történelmet a filológiai aprómunkában – vagyis az életút tisztázásában a palimpszesztszerűen egymásra íródó szövegektől indulva –, mindez nem csökkenti az írások mentalitás-, életmód- és irodalomtörténeti értékét, hiszen „az irodalmi szöveg, mely egy szerző munkájának eredménye, tanúságot tesz egyfajta sajátos magatartásról, amellyel a szerző a világhoz viszonyul” (Iser 2001: 25). Ezt

⁴ A *Társadalmunk* eredetileg „társadalomtudományi, irodalmi kritikai és közgazdasági hetilap” lett volna. Lakatos 1972–2000: 2533. Illyés alighanem erre a folyóiratra utalt, amikor azt írta, hogy Sértő „prózaí írásai a korszak revolver-lapjainak voltak heti eseményei.” Illyés 1941. A sajtótörténész szavaival, amit a múlt század végétől a sajtó szemére vetettek „revolveres” újságírás néven, az a két világháború között „a szenzációsajtó továbbfejlődéseként az ún. riportlapok típusával valóban megjelent, mint zugsajtó.” Buzinkay 1993: 99–110.

⁵ Ezt a műfaji minősítést Medvigy Endre is átveszi (Medvigy – Tüskés 1996: 369), jóllehet nem egyidejű élményközléssel állunk szemben, hiszen Sértő 1932 és 1935 közti tapasztalatait veti papírra utólag, meglehetősen szabadszójúan. A költő ellen sajtórágalmazási per is indult, s mivel a vádlott többszöri felszólításra sem jelent meg a bírósági tárgyaláson (sokáig bejelentett címe sem volt), végül detektív vezette el a Markó utcába. A kínos ügy végül Klár Zoltán szerkesztő bocsánatkérésével rendeződött. Részletesen lásd: MTI Magyar Országos Tudósító (1929–1948), 1936. április 17–18.

⁶ Ezek a Petőfi Irodalmi Múzeum állományában találhatóak. Az egydoboznyi kézirat: versek, prózai munkák, levelek, feljegyzések sajnos nem tartalmazzak iratokat Sértő nyilas korszakára vonatkozóan.

⁷ Sértő folyóiratközléseinek akkurátus, főképp az Országos Széchényi Könyvtár állományán nyugvó összegyűjtése még várat magára.

⁸ Carl Becker amerikai történész már az 1920-as évek derekán hangsúlyozta, hogy a történelmi tény nem több mint a múltban megtörtént eseményről szóló és ránk maradt állítás. Gyáni 2006: 25.

⁹ „Gyakran nem mondott igazat még nekem se. (...) összekeverte az igazat a valótlanossággal (...). Van több novellája, melyben életrajzszerűen vele történt eseményeket mond el. Ezek legtöbbje csak a fantáziájában született meg.” Gellért 2002: 14–15.

¹⁰ Lejeune szerint az önéletírás „visszatekintő prózai elbeszélés, melyet valódi személy ad saját életéről, a hangsúlyt pedig magánéletére, különösképp személyiségének történetére helyezi”. A referencialitás nem a „tényekkel” történő összevetésből, hanem az olvasóval kötött „paktumból” ered, melynek következtében az nem vitatja a leírtak igazságértékét.

Szitnyai Zoltán is megerősíti Sértőre vonatkoztatva, akinek „költészete kevésbé olvasmány, mint kútfő és dokumentum a kor szelleméről és jelleméről” (Szitnyai 1971: 100).

Sértő Kálmán 1910. szeptember 29-én született a Baranya megye Siklósi járásában található hatszáz lelkes Bissén, Sértő Jenő és Tamás Julianna harmadik gyermekeként.¹¹ A költő családja a múlt homályába vész,¹² annyi mindenesetre bizonyos, hogy édesapja grófi és egyházi földeken béreskedett, majd a Dreher sörgyár kocsisaként sikerült szőlőt, prэшázatot és egy szőlőhegyi házacskaát vásárolnia Bissén. Talán nem túlzás Sértő többszörös *határhelyzetét* innen eredeztetni, hiszen visszaemlékezéseiben többször kitér hátrányos helyzetére („*télen nem mehettem iskolába, a nagy hó miatt*”, „*a faluba is szégyelltem lemenni a szőlőhegyről*”), ráadásul a bor mértéktelen szeretete is ide vezethető vissza (Medvigy – Tüskés 1996: 181–182).¹³ A visszahúzódó gyermek öt elemi végzett falujában, ahol kilencéves kora óta verselgetett, tizenhárom éves korától pedig napszámba járt, kapált, aratott, bányában dolgozott és téglát hordott a harkányfürdői Perczel-kastély szállodájának építkezésén. Szülei iparosnak szánták, el is kezdte a kályhás-mesterség kitanulását, de nem viselte jól a tanonclét gyötrelmeit (Medvigy – Tüskés 1996: 182, Gellért 2002: 21–24). Saját – 1934-es – története szerint egyszer egy zsidóasszony mentette meg a pécsi piacon rosszul lett édesanyját, akitől könyveket kapott, méghozzá külföldi irodalmat: Vernét, Andersent és a *Gulliver utazásait* Swifttől (Medvigy – Tüskés 1996: 182). Ez a történet természetesen kimaradt az 1941-es (nyilas) verzióból, ahol betyártörténetek (Sobri Jóska, Savanyu Pista, Patkó Bandi) ponyvafüzeteinek társaságában arról értekezik a későbbi nyilas párttárs, Gellért Vilmos,¹⁴ hogy Kálmán Ferenc bátyjával együtt Petőfit, Aranyt és Balassit olvasott, noha „nem nagyon lelkesedett a költőkért” (Gellért 2002: 19–20).

¹¹ Két, jóval idősebb – szintén írógató – testvére Jenő (1887) és Ferenc (1897). Ferenc a harmincas évek közepén fürdőellenőrként tevékenykedett, munkahelyét verseskötetben is megörökítette. Sértő F. 1934. Mind a versekből, mind a hagyatékából egyértelműen kiviláglik, hogy a testvérek kapcsolata nem volt harmonikus (ami a költő életmódját tekintve aligha meglepő).

¹² Önéletrajzi ihletettséggű novelláinak (*Három év az aszfalton*) és verseinek közlései legalábbis kétséges hitelességűek. Pl.: „Egy ükapám Nagykőrösön volt református főesperes, Szelle Benjámín. Ezt papirokkal tudom bizonyítani. Iskolát alapított...” „nagynéném veje bognármesterkedett”. „Nagy István keresztapám az egyik leggazdagabb kisgazda volt a faluban.” Medvigy – Tüskés 1996: 259., 312., 339. „...öregapám bíró volt”. Sértő 1933: 70. Hitelesebb adatokat a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltárából és a regionális (egyházi, iskolai) iratokból remélhetünk.

¹³ Az alkohol iránti vonzódás korai kialakulásában a családi háttér mellett – a források egybehangzó állításai szerint – a bissei tanítónak, Ambrus Józsefnek és a fiatal Sértő idősebb, agglégény cimborájának, Emse Szabó Jánosnak egyaránt szerepe van. Vö.: Sértő 1940: 27.

¹⁴ Gruber Vilmos (írói neve: Gellért Vilmos). Eszéken született 1909. február 4-én, lapszerkesztő, hírlapíró, költő Gruber József, kaposvári szalámigyáros fia. Négyéves korában Kaposvárra került, itt végezte iskoláit. A felsőkereskedelmi iskolai érettségi után a hírlapírói pályára lépett. A Somogyi Ujság munkatársa volt, majd 1936 és 1938 között felelős szerkesztője a kaposvári Riport Ujságnak. Varga 2004: 461–462. A honi szélsőjobboddallal foglalkozó legfrissebb szakmonográfia – aligha tartható módon – a népi írók közé sorolja Géza Ottó, Izsák László, Terjéki László és Zempléni Fodor József társaságában. Paks 2013: 263–264. A fenti szerzőket hiába keressük a népiekkel foglalkozó szakirodalomban, Gellértől annyi tudható, hogy a Népbíróság 1945-ben elítélte, majd közkegyelmi ügye 1948-ban okafogyottá vált, mivel a „vádolt a csatolt halotti anyakönyvi kivonat tanúsága szerint meghalt.” Dr. Szekeres Károly néppügyész a Budapesti Népbíróságnak. Kelt: 1948. június 11-én. Megjegyzés: „meghalt tárgyalás előtt”. BFL.

Bárhogy is áll a dolog, a félénk fiatalember életében nem ezek az olvasmányélmények hoztak változást, hanem egy merész döntés: tizenhét évesen beállt katonának, ahol nemcsak inni kezdett el intenzívebben, de írni is, ráadásul a hadseregben pártolókra lelt főhadnagyának és egy zászlósnak köszönhetően. Gellért szerint a főhadnagy „dús és értékes könyvtárát az első könyvtől az utolsóig kiolvasta” – az idegen szavakat ekkor még pedáns módon noteszbe jegyzetelve –, míg utóbbi „roskadásig látta el könyvekkel Sértőt, fogta a kezét az irodalom rengetegében” (Gellért 2002: 25–27). Saját hagyatéka alapján Adyt, Kosztolányit, Karinthyt, Szomoryt és Heltait olvasott nagy élvezettel – egyik novellájában (*A talpraállt ember*) Szabó Dezső *Az elsodort faluját* is említi (Medvigy – Tüskés 1996: 345) –, amellet, hogy reménytelenül beleszeretett egy pécsi színésznőbe. De állítólag szót válthatott az akkor hadügyminiszterként Pécsre érkező Gömbös Gyulával is, Szitnyai Zoltán még egy közös fényképet is emleget (Szitnyai 1971: 92). A költő nótáriusa szerint „amire a katonaévek leteltek, Sértő »egészen kitanulva« és, mint ő mondta, »városi emberként« ment haza falujába” (Gellért 2002: 35). Féja Géza ugyanakkor – bissei ismerősökre hagyatkozva – arról értekezik, hogy „igazi paraszt gyerek sohase ment önként katonának” és a „pucser” (tisztiszolga) státuszára büszke ifjanc „még többet romlott: magába fogadta a léha, élveteg katonatiszti életmód élvezetét” (Féja 1965: 289). Sértő bakasága mindenesetre vissza-visszatérő nyomott hagyott írásaiban és nyilas fordulatában is szerepet kapott egyik hajdani bajtársa. Ha ehhez hozzátesszük, hogy négy évig, 17 és 21 éves kora közt volt angyalbőrben,¹⁵ aligha lehet elbagatellizálni az itt kapott benyomásokat, noha olcsó pszichologizálás lenne párhuzamot vonni a hadsereg kötelékében két évtizedet eltöltő későbbi példaképével, Szálasi Ferencsel.

Nem is maradt otthon sokáig; döntésében közrejátszhatott egy reménytelen szerelem a márfai bakter lánya iránt. Reménytelen, hiszen a szakma- és földnélküli, falujában egyre inkább dologtalanként számon tartott költőifjanc nem tűnt éppen jó partinak a pünkösdista bakter számára.¹⁶ Gellért szavaival: ekkor már „két világ küzdött” Sértőben: a „paraszsors” és a másik „ismeretlen, titokzatos” világ. „A könyvekből kiléptek a regényalakok, a hősök és szavaltak, szónokoltak, korteskedtek az új világért” (Gellért 2002: 37).¹⁷ Miután ekképp elfogyott körülötte a levegő, 1932 márciusában Sértő Kálmán gondolt egy merészre, összecsomagolt „egy csomó verset” és elindult gyalog Pestre. A költő – és nyomán a szakirodalom – „háromszáznyolcvan kilométeres” útról ad számot, ám – bár nem ismerjük a pontos útvonalat¹⁸ – a két település távolsága körülbelül két és félszáz kilométer (ami természetesen nem kevés). Ezt csak azért érdemes megjegyezni, mert egyrészt jól érzékelteti költőnk patópáli habitusát, másrészt rámutat tudatos imázs-építésére is. Sértő ugyanis a későbbiek során annyiszor említette ezt az utat, hogy nem

¹⁵ Az 1938-as mozgósítások ideje alatt – immáron nyilasként – három hétre még berukkolt. Gellért 2002: 137–140.

¹⁶ Hogy komoly dologról lehetett szó, Sértő szokatlanul hosszú, utolsó kötetében helyet kapó verse (*Juliska*) mutatja. Sértő 1940: 28–34.

¹⁷ Ezek a hősök Sértő irodalmi munkásságában is vissza-visszaköszönnek, a szelekció, a kombináció és az önfeltárás fikcióképző aktusaival textualizálva a fiatalember (olvasmány)élményeit. A fikcióképző aktusokhoz lásd: Iser 2001: 21–44.

¹⁸ Gellért szerint Székesfehérvártól egy zöldésesautón érkezett a fővárosba, tehát tett némi kitérőt. Gellért 2002: 44–45.

lehet nem észrevenni az analógiát a rá nagy hatást gyakorló Petőfivel,¹⁹ aki Debrecenből juttott el Pestre – hasonlóan hányattatott módon – 1844 februárjában (Kerényi 2008: 116–119). A Sértő-legendárium másik sarkpontja Ady, akinek nemcsak hipertrofizált énképét, küldetés-tudatát és habitusát igyekezett átvenni, de még kiadóját is: ekképp célozta meg Budapesten a Franklin Kiadót (vagy ahogy maga terjesztette vélt/valós ügyefogyottságát: „Franklin Urat”).²⁰

A költő iránt talán legkritikusabb kortárs, Féja Géza olvasatában Sértő útja a nép helyett épp a nép ellenében történt, hiszen a „dologtalan” ifjú „szakított mind a faluval, mind pedig a néppel.” Sértő szerint „távrolról sem a nép követeként indult útnak, mint Szabó Pál és Veres Péter, hanem a kalandor mohó vágyai hevítették” (Féja 1965: 289–290).²¹ Tény, hogy a harmincas évek Budapestjén hódító, reklámokkal megtámogatott²² „sértőkálmáni” brand Petőfi és Ady sajátos ötvözetéből, (félre)értelmezéséből építkezik; vagyis a fővárosba került népi sarj borissza (öntudatosan) magyar Villonként identifikálja magát. Fontos eleme e márkásításnak a vándor-motívum. „Csavargó költő volt s ebből nem engedett nagyon sokszor nyíltan bevallott tudatos-sággal” – fogalmazott a jó barát (Gellért 2002: 141).²³ Nemcsak életrajzában és önéletrajzi ihletésű publicisztikájában, de számos novellájában²⁴ és versében²⁵ vissza-visszatér az országúti csavargók, koldusok, félvilági nők, cirkuszosok, „tollas zsidók”, cigányok tarka társaságához, amellet, hogy Budapesten is javarészt kiskocsmák kétes tisztességű kisegyzisztenciái közt töltötte mindennapjait.²⁶ Aligha meglepő, hogy Sértő prózájának jelentős része road movie és minden szociális töltete mellett inkább hajaz Tersánszky Józsi Jenő Kakuk Marcijára, mintsem a népi szociográfiákra (vagy akár a népies stílművekre). Lírájának értékesebbje pedig egyfajta életkép (Juhász 1943: 66–67²⁷), „alkalom-vers” (Gombos 1940: 35),²⁸ melyben „kiábrándultabb, lemondóan negatív, »vagabundos«, szegénylegény-attitűd” dominál (Marczinka 2003).

¹⁹ Ezt a Sinka Istvánnál is megfigyelhető motívumot már Féja Géza is észrevette. „Gyalog tette meg az utat, igaz, pénze sem igen akadt, mégis inkább Petőfit utánozta.” Féja 1965: 283. Saját vallomása (lásd: *Régi-régi cserebere* című versét) szerint első verseskötete is egy Petőfi volt, amiért ebédjét adta oda osztálytársának. Vö.: Sértő 1939: 54–55.

²⁰ Gellért közlésével ellentétben a Franklin nem az *Új verseket* (1906) jelentette meg, hanem a *Vér és aranyt* (1907). Vö. Gellért 2002: 40. Ennél komolyabb tájékozatlanságra vall Thomas Mann osztrák költőként való bemutatása. Uo., 80., illetve József Attila halálának Zamárdiba helyezése. Uo., 245.

²¹ Érdemes megjegyezni, a „nép” fogalma sem a korabeli, sem a mai közbeszédben nem tisztázott: Bartha 2014.

²² Szinte minden visszaemlékezés kitér félmeztelen fotójára, mely az egyik neves belvárosi fényképészszalon kirakatában díszelgett.

²³ Vö. „Sértő Kálmán a népmesék és balladák vándorló legénye.” Erdélyi – Sinka – Sértő 1941: 60.

²⁴ Pl.: *Cirkuszcseléd, Országúti emlék, Kacsasütés*. Medvigy – Tüskés 1996: 297–306, 326–330, 321–323.

²⁵ Pl. *Megáldott asszonyok* (Sértő 1933: 7–8), *Országút és Víznél* (Sértő 1939: 15, 84.).

²⁶ Gellért megemlíti, hogy egy ízben az őrsön kötött ki a költőjelölt „roppant szigorú, de igazságos” csendőrök közt, ahol kénytelen volt végighallgatni a „titkos versíró” tiszthelyettes felolvasását. Sértő „nem tudta felfogni, hogy írhat verseket egy csendőr, akitől úgy félnek a faluban, mint a tűztől”. Társadalmi mobilizációra vonatkozó megállapítása szerint „csendőruniformisban” ő is megkapta volna a mártfai bakter lányát. Gellért 2002: 42–44.

²⁷ „Fiatalkori lírája (...) nem líra voltaképp, hanem jószemű, csúfondáros életkép”, melyet később egyfajta Színházi Élet-es szókincs” urbanizál.

²⁸ Okkal emeli ki Gombos a falu és a város közt hánykolódó „árva szegénylegény” sajátos „sértőkálmáni humorát” is. Uo.: 34–36.

Sértő öt nap alatt érkezett meg a fővárosba 1932 tavaszán, ugyanabban az évben, amikor a nála hét évvel idősebb földije, a szintén Bissén született későbbi miniszterelnök, Nagy Ferenc. Nagy azonban nem gyalog indult útnak 1932 őszén, hiszen elismert politikusként, a megyei pártlétrát végigjárva foglalta el a kisgazdapárt főtitkári pozícióját Budapesten.²⁹ Ezzel szemben Sértőnek nemhogy kapcsolatai, de egy éjszakai szállás erejéig számításba jöhető ismerősei sem voltak a fővárosban. Viszontagságos első napjai mégsem a nagy kedvvel ecsetelt elesettsége miatt igazán érdekesek, hanem a kalandos történetekből kirajzolódó kapcsolati háló miatt. Köl-tőjelöltünk egy rendőr instruálásával találta meg a Franklin Kiadót, ahol Erdélyi István titkár átvette az irományokat és másnapra kérte vissza a költőt. A kéziratok Erdélyitől (az urbánus) Schöpflin Aladárhoz, majd (a népi) Illyés Gyulához és (az urbánus) Hevesi Andrásához vándoroltak, miközben a várost pénz nélkül járó Sértő a Duna-parton tért nyugovóra egy kőrakáson. A másnapi találkozó után Erdélyi meginvitálta magához a szemlátomást megszeppent költő-jelöltet, aki a „körút egyik nagy palotájában lakott” – Sértő visszaemlékezése szerint legalábbis. Városi olvasóinak – három év távlatából, befutott költőként – nem mulasztja el részletezni a különböző civilizációs eszközökkel (lift, szappan, nyakkendő stb.) történő viaskodásait, hiszen a polgári lakásokban az idegenségtapasztalatok széles tárháza fogadta: „bízattak, hogy fogjam csak bátran marokra a csirkecomb (..) közben németül is beszéltek, hogy én ne értsek egy szót se” – emlékezett. Sértőt a következő napon Ignó Pálhoz küldték az Esti Kurír szerkesztőségébe, aki Hatvany Lajos Istenhegyi úti villájába irányította a parasztköltőt (Medvigy – Tüskés 1996: 184–185).

Az emigrációból 1927-ben önként hazatérő „européer bankár”, a Horthy-érában elsősorban „oktobrista” múltja miatt számon tartott Hatvany ekkor már túl volt meghurcoltatásán, perein, aminek következtében kilenc hónapot börtönben töltött és a politizálástól is eltiltották. Életrajzírója megtört emberként jellemzi és aligha téved sokat, noha ugyanő hangsúlyozza, hogy liberális demokrata, baloldali polgárként a polgári radikalizmus „szinte teljes magányában is hű-séges, következetes túlélője” maradt. Okkal hangsúlyozza Nagy Sz. Péter, hogy Hatvany életét a „diszkrepanciák, a látványos ellentétek határozták meg” (Nagy Sz. 1992: 91, 9, 7), ám a jelek szerint ez nem csupán a racionális polgári mentalitást irodalmi ambíciókra váltó Tonio Kröger-i dilemmára értendő. A „citoyen báró” ugyanis elkérte a poros bakancsai miatt szégyenkező bis-sei parasztfiú füzeteit, félrevonult olvasni, telefonált – „németül retyegett” (Medvigy – Tüskés 1996: 186) –, majd miután az adys manír miatt kissé ledorgálta a villanycsillárok és könyvek közt szédülő „csodabogarat”, pártfogásába vette delikvensét. „Könyveket osztott ki neki olvasás-ra s pár nap múlva aztán rájuk fordította a szót” – nem sok sikerrel, mivel Sértő megfelelőnek tartotta saját szerény műveltségét (Talpassy 1966: 271). Ennek ellenére éveken át visszajárt az „öreghez”, ahol mindig számíthatott ebédre – jóllehet a konyhában, nem az ebédlőben –, cigaret-

²⁹ A későbbi miniszterelnök bár kisebb szociográfiát is írt szülőfalujáról, Sértőt – vélhetően politikai okokból – nem említi visszaemlékezésében. Nagy 1990: I. kötet. Mindenesetre bizonyára számon tartották egymást, hiszen Medvigy Endre szerint Nagy 1935-ben meg is látogatta Sértőt a Szent János Kórházban és megpróbálva rávenni, hogy csatlakozzon a kisgazdapárthoz. Medvigy – Tüskés 1996: 368. Továbbá, Sértő még 1938 tavaszán is publikált a *Független Kisgazdában*.

tára és rendszeresen kezébe nyomtak 10–20 pengőt. Ennél fontosabb, hogy irodalmi pályáját is Hatvany indította el, méghozzá Klár Zoltán³⁰ lapján, a *Társadalmunkon* keresztül. Az első, 1933-ban megjelent kötet címadó versét (*Falusi pillanat*) Sértő szerint Szép Ernő választotta ki, a kötetet azonban Hatvany Lajos szerkesztette, akiről Sértő még 1935-ben is „második felnevelő apám”-ként emlékezett meg (Medvigy – Tüskés 1996: 191–193, 270) – legalábbis nyomtatásban.³¹

Ha tehát gyorsan végigfutjuk Sértő pesti „receptióját”, arra a zavarba ejtő következtetésre jutunk, hogy a népi „őstehetség”³² az irodalomtörténetben „urbánusként” megragadni vélt csoport kapcsolati tőkéjének köszönhetően lett ismert (részben népi) író.³³ Ám Hatvany nem csupán népi tehetségeket istápol, de egészen meglepő módon a fajvédőkkel is tartotta a kapcsolatot, miképp költőnk további sorsa példázza. Sértő egy hétig lakott az Istenhegyi úti villában, egészen addig, mígnem egy vacsora alkalmával a báró – a „népi-urbánus vitát” néhány évvel korábban *Előörs* című lapjával állítólag elindító (Borbándi 1989: 191) – Bajcsy-Zsilinszky Endrét látta vendégül Féja Géza, Földessy Gyula irodalomtörténész, a zeneszerző kritikus Reinitz Béla és – Sértő állítása szerint – az urbánus prominensként számon tartott Hevesi András, valamint Ignotus Pál társaságában (Medvigy – Tüskés 1996: 189–190).³⁴ Hatvany nem lehetett haragtartó típus, hiszen Bajcsy-Zsilinszky 1920-ban még defetista, pacifista „héber próféta”-ként értekezett róla, a nemzetietlen (értsd: zsidó, polgári) radikalizmus képviselői közé sorolva a bárót (Gyurgyák 2012: 134).³⁵ Mindenesetre e furcsa találkozó eredményeképp került Sértő Bajcsy-Zsilinszky *Szabadság* című folyóiratának egyik kis „poloskás” szobájába,³⁶ valamint a

³⁰ Klár Zoltán (Nyíregyháza, 1894. ápr. 1. – New York, 1965. dec. 25.): orvos, újságíró, szerkesztő; szerkesztője a *Társadalmunk* című politikai hetilapnak (1932–1938). A német megszállás után elfogták, Mauthausenbe hurcolták, ahol az orosz táborrész kórházának orvosa volt. A háborús főbűnösök budapesti perében tanú. 1945. május végétől a fővárosban tevékenykedett, majd az USA-ban telepedett le. MÉL

³¹ 1933-as bissei látogatása alatt Sértő meglehetősen szemtellenül és nyersen követelt pénzt mentorától. PIM, V. 4731/8. Sértő Kálmán (Hatvany Lajosnak), Bisse, 1933. február 24. Később már egészen alpári módon emlékezik meg Hatvanyról. PIM, V. 4731/3/1. Sértő Kálmán Egyed Zoltánnak.

³² A sárospataki népkutató tanár, Újszászy Kálmán négy periódust különített el a két világháború közti magyar falumunka korszakolásában. Az első korszakot az eszmélés idejének nevezhetjük (Kodály, Bartók, Ady, Móricz, Szabó Dezső). Ezt követte a falujárók, cserkészek, faluszeminaristák és a felbukkanó „őstehetségek” ideje, amikor az irodalom (első szociográfiák) és a politika (Gömbös) is felfigyelt a jelenségre. Harmadik epocha a falukutató perek ideje, a negyedik pedig a harmincas évek vége, a falukutatás tudományos síkra helyeződése (táj- és népkutatás). Bartha 2013: 89.

³³ „Emlékezz csak mindig vissza a faludra, hogy ott mit láttál és úgy írd meg, ahogyan azt láttad” – idézi Hatvany szavait Sértő, aki szerint saját hangjának megtalálását a „báró úrnak” köszönhette. Medvigy – Tüskés 1996: 192–193.

³⁴ Féja Hevesiről és Ignotusról nem tud(ósít). Féja 1965: 284–285.

³⁵ Nagy Sz. a „zsidó kisebbségi komplexus” emlegeti Hatvany folyamatos bizonyítási kényszere kapcsán. Nagy Sz. 1992: 8. Sánta Gábor szavaival: a „bennfentes outsider” Hatvany „asszimiláló családja révén a korszak politikájának haszonélvezője, aki azonban szembefordul mindezzel, és olyanokkal kezd barátkozni, akiknek elképzelései éppen az eddigiek folytonossága ellen irányulnak.” Bár ez a megállapítás a századelőre vonatkozik, úgy tűnik, 1920 után még hatványozottabban igaz. Sánta 1999: 743–746. Talán érdemes ehelyütt – a történész egyik legrettegettebb ellenségét – az emberi irracionitást, logikátlanságot is megemlíteni. Lukacs 2005.

³⁶ Féja „egészséges, de szerény” lakásnak minősíti a szerkesztőségi lakhelyet. Féja 1982: 287–288. Hatvany a poloskák miatt panaszkodó költőnek később a Ménési úton lévő üres villájában biztosított szobát. Medvigy – Tüskés 1996: 199. Az 1932 és 1944 közt megjelenő *Szabadsághoz*: Kókay–Buzinkay–Murányi 2001: 214.

Nemzeti Radikális Párt, Bajcsy-Zsilinszky és Féja Géza látóterébe, noha utóbbira nem tett jó benyomást, „urasági inasra emlékeztette” (visszaemlékezése szerint).³⁷

Ami a pártot illeti, az NRP nevében már nem vállalta a fajvédelmet, ám a pártvezető (Bajcsy-Zsilinszky) „fajvédelmi eszméin nem vagy csak alig változtatott”, vagyis miközben németellenessége rendíthetetlennek tekinthető, a szociális reformok (pl. földreform) mellett a Szent István-i Birodalom helyreállításáról ábrándozott, a zsidóság túltreprezentáltsága ellen harcolt és mintának tekintette az olasz fasiszta korporatív érdekképviseleti rendszert (Gyurgyák 2012: 141–153).³⁸ Az ifjú költő nappal verseket írt, estéit pedig ebben a pártban töltötte, a „Márciusi Fiatalok” közt, ahol bár nem érezte otthon magát,³⁹ egyik beszédével mégis felkeltette a vezetés figyelmét, akik rögtön meg is bízták a „parasztsággal kapcsolatot tartó bizottság” vezetésével (Sebestény 1988: 93). A bemutatásán (1932 májusa) résztvevő Talpassy Tibor visszaemlékezése szerint – amit Féja Géza is megerősít (Féja 1965: 264) – „Hatvany állandó látogatója volt már ekkor a Márciusi Fiatalok szemináriumainak, hangját is hallatta, kezdtük magunk köré [sic] tartozónak tekinteni,” ráadásul a beszámoló szerint a másik „urbánus” potentát, Ignotus Pál is jelen volt az ifjú népi titán bemutatásán (Talpassy 1966: 268).⁴⁰ Az NRP-aktivista Sértő 1932-ben Kisvárdán korteskedik (nem sok eredménnyel),⁴¹ két évvel később pedig Szombathelyen Bajcsy-Zsilinszkyvel közösen lép fel (a pártvezér előadást tart, ő pedig verseiből olvas fel),⁴² de a nevezetes 1935-ös tarpai választási csalásokról⁴³ is megemlékezett a *Szabadságban*, mely ked-

³⁷ „Sértő nem tett jó benyomást reám, valaminő romlott szag jött belőle. Úgy éreztem, hogy ezt a gyereket úri fertőzést érthette” – utal Sértő katonaéveire az író. Féja 1965: 286. Féja ugyanúgy „megromlott, elfajzott parasztnak” (uo. 293.) tartotta Sértőt, mint Szabó Dezső. „Meg kell gondolni, hogy a degenerált paraszt degeneráltabb minden más degeneráltságnál.” Szabó 1941: 98–99.

³⁸ Nehezen magyarázható, hogy Hatvanyt hogy nem zavarták a „tőke diktatúrájáról”, a magyarság „turáni katonanép” mivoltáról stb. szóló párttételek. A Nemzeti Radikális Párt programjához lásd: Gergely – Glatz – Pölöskei 1991: 222–268. Ignotus Pál epés megjegyzése szerint a „viharvert baloldali” Hatvany belefiatalodott a ködös radikalizmusba. Egy oldallal korábban ugyanakkor Ignotus maga is arról értekezik, hogy Bajcsy-Zsilinszky „szent ellenforradalmár” volt, aki a gazdasági világválság éveiben „kezdte átlátni, hogy ha valóban »fajtk« akar védelmezni, akkor minden lehet, csak fajvédő nem.” Ignotus 1998: 194. és 193.

³⁹ Bár kitörő örömmel fogadták a falujából épp csak megérkezett parasztköltőt, de lakását itt sem akarta vele senki – egy éjszaka erejéig – megosztani. „Hogy lehet egy ilyen koszos, mosdatlan embert tiszta ágyneműbe fektetni?” – merengett egyikük, Talpassy szerint mindannyiuk gondolatát megfogalmazva. Talpassy 1966: 267.

⁴⁰ Mindenesetre Hatvany és Bajcsy-Zsilinszky kapcsolata aligha lehetett felhőtlen, amit érzékeltet, hogy a párt 1932 novemberében tartott Ady-megemlékezésén Simándy Pál Hatvanyval szeretett volna beszédet tartatni, ám a pártvezér – állítólag Féja nyomására – kijelentette, hogy „a párt nem engedheti meg, hogy egyik félhivatalosnak tekintett szerve volt októbrista főelőadóval álljon ki.” Sebestény Sándor csupán az 1935-ös választásra datálja az utóbbiakkal való szorosabb kooperációt. A Bajcsy-Zsilinszky iránt nem egészen elfogulatlan szerző szavaival: „Ugyan most sem változott meg lesújtó véleménye hajdani szerepükről, de akiknél a szerinte »nemzetietlen« októbrista nézetek nemzeti szellemű revidálásnak jeleit fölfedezni vélte, a múlt nem lehetett akadály a együttműködésnek.” Sebestény 1988: 97. és 149.

⁴¹ Saját – valószínűtlen – emlékei szerint Hatvany a Klárral történő egyeztetés alkalmával adta ki az ukázt, hogy Sértőt Kisvárdára küldik agítálni Bajcsy-Zsilinszky jelöltje mellé. Medvigy – Tüskés 1996: 195. Az NRP monográfiája – felsorolva a korteseket – nem tudósít Sértő kisvárdai jelenlétéről. Sebestény 1988: 84.

⁴² A kisebb botrányokat sem nélkülöző eseményhez lásd: Békés 2004.

⁴³ Bajcsy-Zsilinszky az addig ismeretlen mérvű hatósági erőszak ellenében kijátszotta a „zsidókártyát” is. Eljenjelöltjéről kiderítette, hogy zsidó származású, Kaufmann Mózesnek hívják és nem felel meg a választhatóság kritériumainak. Haefler 1940: 123.

velt fórumává vált időközben. Mindezek ellenére folyamatosan távolodik itteni jóakaróitól – például a Párizsból ideiglenesen hazatelepült és a lap mecénásává lett Varga Albert festőtől –, akik nem vették jó néven, hogy épphogy felfedezett „őstehetségük” bulvárlapokban kamatoztatja népiségét (Talpassy 1966: 268). 1934 tavaszán már nem is tart Bajcsy-Zsilinszkyvel, Kodolányival és Talpassyval szűkebb pátriájába, Baranyába tanulmányozni a pángermán izgatást (Sebestény 1988: 127).

Ekkor már befutott közszereplő a bissei „parasztgyerek” (Gellért kedvelt fordulata), amit érzékeltet, hogy 1934 októberében a Társadalmi Egyesületek Szövetségének a Zeneművészeti Főiskola nagytermében megrendezett irodalmi estjén együtt lép fel – többek között – Karinthy Frigyes, Márai Sándor, Kosztolányi Dezső, Illyés Gyula „és egy fiatal őstehetség, Sértő Kálmán.”⁴⁴ Népszerűsége azonban nem szorítkozott a fővárosra; egy ízben Fischer Béla⁴⁵ alispán kérette be az épp otthon pihenő költőt Pécsre, irodalmi estre (Gellért 2002: 58). Mindez igencsak legyezgette a költő hiúságát: „a megyébe való urak leveleket küldtek hozzám. És igen finom úton keresték a barátságomat” – emlékezett meg a sikerről (Medvigy – Tüskés 1996: 223). De vajon az elismerés valóban az irodalmi teljesítményének szólt? A kérdés eldöntésében segítségünkre lehet Medvigy Endre kimutatása Sértő 1932 és 1938 májusa közti publikációiról. Eszerint a tárgyalt időszakban 77 írása (53 vers, 11 elbeszélés, 13 újságcikk) jelent meg a *Szabadságban*, továbbá nagyszámú Sértő-szöveget közölt az Est-lapok közül a *Pesti Napló* (43 vers, 18 elbeszélés) és *Az Est* (40 vers), de a *Népszava* is igen sok versét hozta (Bresztovszky Ede szerkesztő rokonszenve nyomán⁴⁶). A *Színházi Életben* néhány prózai írás mellett 38 vers látott napvilágot, a *Társadalmunkban* többek között a már említett 32 részes memoár jelent meg, míg az *Újmagyarországban* szintén több tucat Sértő-írást, jórészt publicisztikát találhatunk, például az általa „Magyarország legóriásibb írójának” tartott Szabó Dezsővel és a később verssel elbúcsúztatott Kosztolányival készített interjút (Medvigy – Tüskés 1996: 284–291). Ami a népi-urbánus vitát illeti, míg Sértőnek egyetlen írása jelent meg a *Kelet Népeben*, addig a *Szép Szó* (2), a *Toll* (1) és még a zsidó társadalmi lapként számon tartott *Egyenlőség* (9) is közölt tőle verset. 1934-ben két versét is beválogatták a József Attila, Radnóti Miklós és Weöres Sándor nevével fémjelzett kötetbe (Kárpáti 1934: 55), 1935-ben pedig már nyolc versét hozta (hasonlóan illusztris társaságban) a Dénes Béla és Radnóti Miklós által szerkesztett *Korunk*-antológia (Medvigy – Tüskés 1996: 371–372). Mint Féja Géza fogalmaz: „a paraszti írók közül senkinek sem sikerült ily gyorsan áttörni a falat” (Féja 1965: 284). Az ismertség azonban nem feltétlenül eredményez társadalmi presztízsemelkedést. Szitnyai Zoltán szavaival: „Sértő Kálmán nevét ismerte, verseit olvasta már az egész ország, de a társadalmi gőg megnyilvánulását ostorozó szerkesztők a *Pesti*

⁴⁴ MTI Magyar Országos Tudósító (1929–1948). 1934. október 8. 42.

⁴⁵ Fischer Béla 1877. május 1-jén született Gyöngyösön. Pályafutása a Baranya megyei közigazgatáshoz köthető, 1925-ben alispánná nevezték ki, 1937-től a felsőház tagja a vármegye képviseletében. A második világháború után feleségével nehéz körülmények között élt, 1953. február 11-én hunyt el Pécsen. Tüskés 2009.

⁴⁶ Bresztovszky Ede (Nagyvárad, 1889. febr. 23. – Bp., 1963. jún. 3.): író, újságíró. 1908-tól 1920-ig a Munkásbiztosító Pénztár tisztviselője volt. A Tanácsköztársaság idején az ismeretterjesztés és könyvkiadás területén dolgozott, az írói választmány tagja volt. Már egyetemi hallgató korában dolgozott a *Népszavának*, 1910-től rendes munkatársa a lapnak. 1940-ben megvált a *Népszavától* és szakított a szociáldemokrata párttal is. 1945 után mint nyugdíjas, visszavonultan élt. MÉL

Naplótól a Népszaváig és a falukutató Féja Gézáig továbbra sem szólították »úr«-nak. Mindvégig »Sértő« maradt a megszólítása. Vagy csak »Kálmán« (Szitnyai 1971: 92). Az ismertség szakmai elismertséget sem feltétlenül jelent, hiszen az irodalmi mezőben „a bestsellert nem automatikusan fogadják el legitim műalkotásnak, és az üzleti sikert akár el is ítélik” (Bourdieu 2002: 168). Ha összevetjük Sértő írásainak számát az irodalmi és az egyéb (bulvár-, politikai stb.) lapokkal, jogosnak mondható Gombos Gyula megjegyzése, miszerint Sértőnek „nemcsak élete vergődött a társadalmon kívül, de költői munkássága is az irodalmi élet sövényein kívül folyt le” (Gombos 1940: 36).⁴⁷

A fentiek tükrében megkockáztathatjuk: az egyes pártfogói által bátorított, saját maga által épített, öntudatos, naiv, ám agresszív „sértőkálmáni népi imázs” nem elsősorban szépirodalmi, hanem kulturális, szűkebben véve (kulturális) antropológiai jelenség volt, ahogyan Németh László 1934-ben,⁴⁸ Kovács Imre⁴⁹ és Illyés Gyula 1941-ben,⁵⁰ Rónai Mihály pedig 1947-ben⁵¹ érzékelt. A költeményeit szó szerint kilóra mérő⁵² „őstehetség” a legjobbkor, a népi irodalom berobbanásakor került Budapestre, ahol „körülrajongták, mutogatták, vonultatták” (Gellért 2002: 56). Alighanem a lényegre tapintott rá Babits 1933-as könyvrecenziójában, „etno-pornográfikus költészet”-nek minősítve a sértői lírát: „A dal a falut zengi, de az intim szegénység patriarkális színeit túlrikítják a durva és furcsa pórkuriózumok, blazirt városi olvasók kedvéért mintegy gombostűre tűzve” (Babits 1933a). Babitsot élénken foglalkoztathatta a dolog, mert a *Nyugat* következő számában is visszatért Sértőre, hitet téve a folyóirat minőségcentrikus szellemisége mellett: „Nem vagyok hajlandó más mértéket alkalmazni a paraszti, s mást az úri származású költőre.” – fogalmazott, aligha félreérthetően (Babits 1933b).⁵³ Sértőt érzékenyen érintette a laudációk sorába nem illő, váratlan – irodalmi – bírálat („egyetlen ledorongoló kritikát se vett olyan nagyon a szívére, mint a Babitsét”), egyszer állítólag italos állapotban fel is hívta a

⁴⁷ Jelzésértékű, hogy Sértő saját bevallása szerint csak a *Társadalmunkért*, *Az Est* lapokért, a *Színházi Életért*, *A Reggelért* és a *Népszaváért* volt hajlandó pénzt kiadni. Ezek egyike sem szépirodalmi lap volt. Medvigy – Tüskés 1996: 223.

⁴⁸ Mint elismerő recenziójában („friss hang”) Németh megállapítja, a személye körül támadt vitához „költészetének van a legkisebb köze.” Németh László, *Falusi pillanat*, Válasz, 1934. május. Közli: Medvigy – Tüskés 1996: 351–352.

⁴⁹ Kovács Imre, *Sértő Kálmán*, Szabad Szó, 1941. június 22. Közli: Medvigy – Tüskés 1996: 352–353.

⁵⁰ Illyés szerint Sértő „élete – ez lesz a tanúság – jelentősebb, mint művei.” Illyés 1941. Ugyanakkor – tegyük hozzá – egy későbbi megjegyzése szerint Sértő költői képességeiről József Attilának „igen kedvező véleménye” volt. Illyés 1974: 329.

⁵¹ Rónai szerint a Sértő-jelenség „óriási volt, és páratlan.” Rónai 1984: 529.

⁵² A költőiségére hiú, de a parasztimidzsét tudatosan futtató Sértőnél gyakoriak az efféle sorok: „Késő estéig írtam le azt az egy verset. Máskor háromnegyed kilót szoktam írni ennyi idő alatt.” Medvigy – Tüskés 1996: 252. A nyilvánvaló túlzás ellenére egyet kell értsünk Gyurgyák Jánossal, miszerint Sértő „verseit mindenféle kontroll nélkül tucatszám gyártotta, továbbá mindenfajta gondosság és szűrés nélkül közölte, szavalta, árulta, ahol csak tudta.” Gyurgyák 2009: 454.

⁵³ Jóval megértőbb volt Kosztolányi, aki egyenesen „Isten választottját”-nak minősíti a költőt. *Színházi Élet*, 1933. március 26. Egy évvel később Karinthy *Sértő Kálmán*, a *tősgyökeres* című gúnyversével figurázza ki Sértő „körmönfont póriasság”-át. *Színházi Élet*, 1934. pünkösöd. Közli: Medvigy – Tüskés 1996: 350–351.

költőfejedelmet (Gellért 2002: 66–69).⁵⁴ Mint az egyik irodalmi elemzés meggyőzően rámutat, Sértő – József Attilához hasonlóan – Hatvanyhoz mint „*apafigurához*”, Babitshoz pedig mint „*ellen-apához*” viszonyult és ez az attitűd végigkísérte egész pályáján (Marczinka 2003). De nem felejtette Illyés alapvetően óvó és diszkrét magánlevelét sem, melyre több fórumon (cikken, versben, nyilvános levélben) válaszolt (Illyés 1941). A legnegatívabban a vélhetően sértett Féja ítélte, jó néhány évtizeddel később: eszerint Sértő bár „ismeri a népet, de bizonyos cinikus fölény-nyel, szinte a polgár gunyoros humorával szemléli” (Féja 1965: 291).⁵⁵

Érdemes röviden megvizsgáljunk Sértő – igencsak flexibilis – zsidószemléletét is. Már említettük édesanyja állítólagos jótevőjét, de ugyanebben a sorozatban vetette papírra egyik idevágó kávéházi konfliktusát, sőt vélt zsidófelmenőit is pedzegette 1935-ben (Medvigy – Tüskés 1996: 210–211, 259).⁵⁶ Gyurgyák János egyenesen Sértő 1938-ig tartó „kifejezetten és egyértelműen filoszemita” álláspontjáról értekezik (Gyurgyák 2009: 454). Állítását a költő hagyatéka többnyire alátámasztja,⁵⁷ noha itt is akadnak ellentmondásos adatok.⁵⁸ Mindenesetre a filoszemita Sértő mellett szól az Olaszliszkan eltöltött öt hónap 1936 nyarán-őszén és e korszak költői gyümölcse, az Olaszliszka-ciklus. A költő zsidó származású barátját, Bíró Dezső tanítót látogatta meg (Gellért 2002: 110, Medvigy – Tüskés 1996: 370), de ottléte alatt összebarátkozott Gottlieb Sándor bankárral, Millig Gyulával, az állami gépgyár nyugalmazott főtisztviselőjével is, amellet, hogy folyamatosan írt és részt vett egy irodalmi esten is. Írásai alapján Sértő aktívan bekapcsolódott a helyi zsidóság életébe: megismerkedett a csodarabbival, a metszővel, eljárt a zsinagógába, még temetésen is részt vett. Kiegyensúlyozottságáról tanúskodik a hagyatékában olvasható, külön füzetben vezetett versciklus, mely iskolás vonalvezetésével, meglepően igényes külsejével élesen különbözik a hagyaték állományában szereplő egyéb, gyakorta torzóban maradt, fecnikre sietve felskiccelt, vélhetően kiskocsmákban született megélhetési költeményekkel.

⁵⁴ Lásd továbbá az alábbi írását a hagyatékban: *Babits és a második halál*. Sértő Kálmán prózai írásai. PIM, V. 4731/17/10. Talán nem függetlenül Babits kritikájától Sértő a későbbiek során ki is kérte magának a „parasztköltő” titulust (versben is). Közli: Gellért 2002: 112–113.

⁵⁵ Ítélete szerint éppen ezért karolta fel (bármely más népinél jobban) a polgári sajtó a villoni lehetőséget elmulasztó költőt, aki „a falu kultúrájából mit sem hozott magával, magas kultúra szerzésére pedig képtelennek bizonyult” és szatirikus erejét csínyekre pazarolta el.

⁵⁶ A nyilas verzió szerint természetesen „ebben az ízig-vérig magyar parasztfiúban kezdettől fogva ott szunynyadt az ösztönös és szükségképpen feltörő antiszemitizmus.” Gellért 2002: 50.

⁵⁷ Meskó Zoltánék (*Nemzet Szava*) provokatív cikkére ekképp reagált például: „már ezerszer leszögeztem, hogy a zsidó nem bűnös azért, mert zsidónak született!!!” PIM, V. 4731/8. Egyik 1937-es írásában pedig a *Bajtárs* anti-szemita cikkével szemben védi a zsidóságot. *A mai magyar irodalom térképe (1937. okt. 7.)*. PIM, V. 4731/17/4. Sértő Kálmán prózai írásai.

⁵⁸ Egy levelében például ekképp fogalmaz: ő nem tud „sem zsidó, sem pedig volt pap előtt meg hajolni”. PIM, V. 4731/1. Sértő Kálmán Bajcsy-Zsilinszky Endrének. Továbbá, ha hihetünk az újnnyilas apológiában közölt, forrás-megjelölés nélküli levélnek, 1936 nyarán Sértő arról panaszkodott Ferenc testvérének, hogy „ki kell szolgálnia a pénzzel rendelkező zsidóságot, aminek teljesen kitapasztalt bűneit ugyanaz a Sértő Kálmán fogja egyszer szörnyen kitergetni, aki már teljes egészében ismeri az életet, és nem törődik semmivel.” Csontos 2006: 85. Sértő labilitását saját maga sem palástolja a Márciusi Fiatalok kapcsán: „az én egyéniségem nagyon is hajszálon függött ezek között a fiatalemberek között. Beszéltem zsidóval, kereszténnyel, kommunistával, szocialistával, keresztényszocialistával, októbristával, radikálissal, horogkeresztessel, üdvhadsereggel és anarchistával.” Medvigy – Tüskés 1996: 204.

Nem véletlenül közölte ezeket a *Szép Szó*, az *Egyenlőség* és – némiképp meglepően – a *Szabadság*. Sajnálatos módon a sértői mesternarratívákba nemigen illeszkedő ciklus máig kiadatlan.⁵⁹

Az olaszliszakai termékeny időszak azonban csupán egy gyorsan tovatűnő reményteljes intermezzo volt a folyamatos züllésben. Könyvek helyett kocsmák mellett tört lándzsát hősünk, akit a (nem is olyan) kétes erkölcsű nő, a rendszertelen életmód, a higiéniatlanság (gyakorta dicsekedett mosdatlanságával), a hirtelen jött pénz és siker egyre mélyebbre juttatott, hiába figyelmeztette saját bevallása szerint (liberális) pártfogója, Klár Zoltán (Medvigy – Tüskés 1996: 257, 275) és (népi) jóakarója, Illyés is több ízben (Illyés 1941).⁶⁰ De hiába próbálta „a fiút” rendbe szedni, vidékre küldeni (urbánus) mecénása, Hatvany Lajos is, aki hol (a népi) Sinka Istvánhoz Vésztőre, hol (a szintén népi) Szabó Pálhoz Biharugrára (Medvigy – Tüskés 1996: 366, Szabó 1967: 452–453), hol pedig Huszár Károlyhoz Pest környékére, vagy az *Est*-konzern tulajdonos-főszerkesztőjéhez, Miklós Andorhoz Tahiba próbálta kimenteni az egyre öntudatosabb költőt (Hatvany – Rozsics 1985: 345–346). Sértő maradni akart és maradt is a „morálisan romlott” és „politikailag bűnös” fővárosban,⁶¹ folytatva korábbi életmódját. Örök témát szolgáltató mértéktelen italozását nemcsak írásaiban örökítette meg, de néha pedáns módon „fogyasztási naplót” is vezetett. Az 1938-as, januári adatok például arról adnak számot, hogy 586 nagyfröccsöt, mintegy 80 liter bort fogyasztott csak ebben a hónapban (egyéb italai mellett). Emellett a nyilas apológia sem tagadja, hogy „sohasem tudta levetközni, sohasem tudta elfojtani magában – ha a szebbik nem közelébe jutott – elszabadult, gátlás nélküli vágyát, amely veszedelmesen ferdült, hajolt már az aberrációk felé is.” Mindezek következtében aligha meglepő, hogy 1934-ben már klinikán ápolták két hónapig,⁶² amit 1935-ben újabb hasztalan kúra követett (Medvigy – Tüskés 1996: 366, 368).

Gellért vélhetően pontosan regisztrálta a költő kettős életét és társaságait: a pénzszagra mindig köré gyűlő kocsmaslepp mellett „szegény, furcsa, ágról szakadt művészek, vagy félbemaradt karrierok, elkönnyelműsködött egzisztenciák” az egyik oldalról, a főváros felkapott, divatos – és drága – szórakozóhelyei, a Fészek klub, a Kolibri bár, Moulin Rouge a másíkról. A fiatal költőt Egyed Zoltán⁶³ színházi újságíró vezette be „a bárók, lokálok és a színházi öltözők világába”

⁵⁹ PIM, V. 3482/98. Sértő Kálmán – (versfüzete) – Olaszliszka 1936. VIII. 22.– Olaszliszka 1936. X. 17.

⁶⁰ Sértő válaszleveléhez és válaszverséhez: Medvigy – Tüskés 1996: 291–293. Sértőt saját beszámolója alapján sem lehet a munka hőségnek nevezni, hiába hangoztatta mindkét oldal egykori fizikai munkásságát. Féjának bár sikerült állást szereznie számára a MAVART-nál (a válság alatt, Bajcsy-Zsilinszky miniszteri tanácsos ismerőségének segítségével), hamar otthagya a fizikailag megerőltető munkát, hasonlóan, mint a Hatvanyinak köszönhető útépítést (uo.: 200–202), de a lakhatásért cserébe nyújtandó kerti munka (Huszár Károlynál) is derogált neki. Uo.: 213–215. Vö. a *Dologtalan legény* című verssel. Sértő 1939: 21. Féja véleményéhez: Féja 1965: 286–288.

⁶¹ A „romlott város” már az antik pásztorköltészetben megfogalmazott toposza a modernitás korában újabb jelentésrétegekkel gazdagodott, Magyarországon pedig határozott politikai olvasatot nyert. Ekképp a hirtelen világvárossá nőtt Budapest a sokrétű (nyelvi, etnikai, szociokulturális stb.) idegenség szimbólumává vált, e képzetársítás pedig Horthy híres beszéde által a „bűnös város” politikai asszociációjával („októbrizmus”, baloldaliság, forradalmiság) telítődött fel a két világháború között. A modern Budapest tapasztalattörténetéhez: Gyáni 2008.

⁶² A fogyasztási kimutatást faksimilében közli: Gellért 2002: 99. Sértő vonzódásairól: uo., 75. A költő kórházi életmódja nem sokban különbözött a kintitől, így ápolása is idejekorán véget ért. Uo.: 80–82.

⁶³ Egyed Zoltán (Válaszút, 1894. ápr. 19. – Bp., 1947. jún. 8.): lapszerkesztő, kritikus, színpadi szerző. Nagyenyeden érettségizett, Kolozsvárott járt egyetemre, végigharcolta az I. világháborút. 1921-től Budapesten foglalkozott újságírással, többek között a *Reggel*ben és az *Esti Kurír*ban jelentek meg színikritikái. 1924-től rendszeresen írt a

(Medvigy – Tüskés 1996: 366), ahol megismerkedhetett neves színészekkel: Rózsahegyi Kálmánnal, Sólyom Jankával (akibe rögvest bele is szeretett), Vidor „Ferikével”, Keleti Lászlóval és Jávor Pállal. Az éjszakai élet közönsége „ovációval fogadta az attrakciót: paraszt a lokálban!” A „megkótyagosodott”, „pojácává” lett „egzotikum” pedig adta, amit vártak tőle és már egy „parasztkabaré” ötlete is komolyan körvonalazódott (Gellért 2002: 77–83, Medvigy–Tüskés 1996: 248–250). Eközben hónapokig nem volt lakása, kocsmákban lakott és viselkedése is egyre kiszámíthatatlanabbá vált. 1935 áprilisában haldokló édesapjához kéri Bissére, de hiába kap pénzt az útra szerkesztőségeitől, Pesten marad és versben búcsúzik el – végül életben maradó – édesapjától. Ezt a forgatókönyvet édesanyjával és egyik szerelmével is eljátszotta egy hónapon belül, majd 1939 májusában sem látogatott el édesanyja halálos ágyához (a begyűjtött honoráriumelőlegek ellenére (Lásd Gellért 2002: 90–96, 167–169). Nőkkel való kapcsolatát egyébként is beárnyékolta hibás önértékelése, valamint ezzel összefüggésben az őt övező alapvetően antropológiai jellegű érdeklődés.⁶⁴ Mint későbbi barátja fogalmazott, a lokálokból megismert dámák „siettek az egzotikum közelébe, fogadták a bókolást, udvarlást, de riadtan szaladtak el előle”, amint a „vadember” közeledni próbált (Gellért 2002: 85). A költő a fizetett szerelemben keresett vigaszt, aminek következtében beteges természetét vérbaj tetézte (Sztinyai 1971: 96). 1935 decemberében tűnt fel életében legkomolyabb kapcsolata, Koczán Lajosné, született Szabó Gizella, vagyis „sánta Gizi”, egy gyanús körülmények közt élő, bicegő, elvált negyvenes asszony, akit Sértő egyik versében aradi menekült postakezelőként mutat be, aki „Kémkedett magyarok javára, / egy csendőr ezredet megmentett, / Teher lett Romániára” (Idézi: Medvigy–Tüskés 1996: 366). Nemsokára a nő Röck Szilárd utca 7. szám alatti bérlakásába – Ignotusék tőszomszédságába⁶⁵ – költöztek, ahonnan előbb a Kender-utcában, majd – egy szétköltözés után – előbb egy Víg utcai garnizállodában, végül egy Dob utcai lakásban rendezkedtek be (Gellért 2002: 150–154). Noha Sértő nem változtatta meg életmódját és erőszakos természetének gyakran a nő látta kárát, a maguk módján végig „együtt maradtak”.⁶⁶

A visszaemlékezések arról vallanak, hogy a harmincas évek második felében fogyni kezdett a levegő az ápolatlan külsejű, kontrollálhatatlan, egyre lejjebb csúszó költő körül, aki elveszítette mind báró pártfogója, mind a radikális reformerek, mind pedig a bulvárlapok támogatását.

Színházi Életbe. Rövid ideig a *Rivalda* című lapot szerkesztette (1919). 1938 és 1944 között a *Film Színház Irodalom* című hetilap főszerkesztője volt. 1937-ben fél évet Hollywoodban is eltöltött. 1944 végén a nyilasok Sopronkőhidára vitték, ahonnan betegen tért haza. 1945 után egyre kevesebb cikke jelent meg. Egyed a nyers, szókimondó újságírói stílust honosította meg a színikritikában; eredeti fordulataival, különc kifejezéseivel népszerű volt. Különösen az 1940-es években volt a magyar színházművészet irányadója. Több egyfelvonásost, kabarétréfát és háromfelvonásos művet írt. Lásd: Székely főszerk. 1994.

⁶⁴ Másrészt, miközben Sértő folyamatosan reflektált saját – parasztpofiljához illő – esetlenségeire, szaftos részletekben gazdag, szenzációhajhász beszámolóiban maga is antropológusi szerepkörben tetszelgett, pellengérré helyezve például a kikapósnak beállított „úriasszonyokat”, vagy a hebehurgyának láttatott „művészfeleslegességeket”, sőt még saját családjának a beszédét is fonetikus („parasztosan”) idézi. Lásd: Sértő, *Három év az aszfalton...* című művét. Medvigy – Tüskés 1996: 181–284.

⁶⁵ Bár Ignotus Pál 1933-tól Budán élt, édesanyja csak 1937-ben költözött el a Röck Szilárd utca 6.-ból. Lásd: Ignotus 1989: 207, Ignotus 1998: 97–98.

⁶⁶ A Sértő-legendárium szerint (melynek ezen a ponton vélhetően hihetünk) nemcsak napokra, hetekre, de olykor (pl.: Olaszliszka) hónapokra is eltűnt „Gizi” látóköréből, anélkül hogy életjelet adott volna magáról.

Rónai Mihály emlékei szerint a *Pesti Napló* mindig kiadta a verseit, „még a rosszakat is”, ám Sértő botránys viselkedése egyre elviselhetlenebbé vált. „A munkatársaktól az altisztekig kunyerált rimánkodva itatra” a különböző szerkesztőségekben, „őstehetség-nimbusza” pedig erősen megkopott a józsefvárosi becsületvesztőkben (Rónai 1984: 531).⁶⁷ Talpassy Tibor szavaival: „máról holnapra probléma lett számára, hogy verseit elhelyezze” (Talpassy 1966: 271),⁶⁸ ráadásul Hatvany mellett elveszítette másik támaszát, Egyed Zoltánt is. „A vadember utóbb túlságosan vadnak bizonyult, ezért lassanként a színházi újságíró levette róla a kezét. (...) Utóbb a lokálokba már be sem engedték, teljesen a kiskocsmákba szorult, és mázsás vásárcsarnoki kofák körül sündörgött.” Végül pedig „züllöttsége folytán még a *Társadalmunk* szerkesztője [Klár Zoltán – B. Á.] is megszakította vele a kapcsolatot, midőn pedig elérkezett az ideje, hogy a népi írók szabadcsapatba tömörüljenek, Sértőt törölni kellett a listáról” –fogalmaz Féja (Féja 1965: 292–293).⁶⁹

Bár a kapcsolati háló beszűkülését valószínűsíthetjük, a költő publikációs nehézségeit a népi írók bibliográfiája nem erősíti meg. Amennyiben a nyilas fordulatig megbízhatónak tartjuk ezt az alapmunkát és évekre bontjuk az ábécé sorrendbe szedett közléseket, éppen hogy egyfajta növekedési rátát állapíthatunk meg 1932 és 1938 júniusa között. E mintába illeszkednek az 1938 első feléből származó megjelenések is, melyek arról tanúskodnak, hogy a költő – a népiek körében bevett módon⁷⁰ – nem pártpreferenciák mentén választotta ki fórumait. Ekképp lehetséges, hogy „köpönyegfordításának” előestéjén egyszerre publikált a honi szociáldemokrácia reprezentatív folyóiratában, a *Népszavában* (6), a Bajcsy-Zsilinszkyhez köthető *Szabadságban* (6), a kisgazdapárti *Független Kisgazdában* (8) és *Az Est*-korszernhez tartozó *Pesti Naplóban* (3), illetve *Az Estben* (2) (Varga – Patyi 1972: 198–207). Ezek persze továbbra sem „szakmai” (irodalmi) sikerek voltak. Sértő helyzetét Poszler György foglalja össze lakonikus tömörséggel: „Ha őstehetségből tehetséggé lenne, verselőből költő, megkapaszkodhatna. De nem lesz. Sértetté válik – gőggel kompenzálja. Frusztrálttá válik – agresszivitással kompenzálja. Így találják meg a nyilasok”, akik megtanítták néhány egyszerű „igazságra” (Poszler 1995: 50).⁷¹

Sértő nyilas korszaka 1938 májusában kezdődik, amikor is – életrajzírója szerint egy volt katonatárs, szélsőjobboldali lapoknak dolgozó sztárrikkancs kapacitálására⁷² – „katonás, ke-

⁶⁷ Megerősíti: Szitnyai 1971: 97.

⁶⁸ Megerősíti: Féja 1965: 292.

⁶⁹ Későbbi – sokat kritizált – visszaemlékezésében Féja úgy fogalmaz, Sértőt a „polgári kozmopolitizmus” tette tönkre. Féja 1982: 287–288.

⁷⁰ Kodolányi metaforikus megfogalmazásában: „A ház cégtáblájával, ahol ideig-óráig szállást kaptam, sohasem törődtem.” Kodolányi 1944: 8.

⁷¹ Kovács Imre szavaival: „Verseket írt Sértő Kálmán, költő volt, s ha annak ismerik meg, költőként fogadják, akkor talán más lett volna az élete, de a város ráütötte az őstehetség bélyegét és ezzel megpecsételte Sértő Kálmán sorsát.” Kovács Imre, *Sértő Kálmán*, *Szabad Szó*, 1941. június 22. Közli: Medvigy – Tüskés 1996: 352–353.

⁷² Vö. *A rikkancsok királyának* c. versével. Sértő 1939: 40. A fővárosi lapterjesztés már a századelőn komplett rikkancshadseregek végezték, szinte katonai hierarchiában, és szigorúan beosztott körzetekben. A komoly konkurenciaharc okozta szenzációhajhászást szabályozásokkal próbálták a hatóságok koordinálni (több-kevesebb sikerrel). „A főrikkancsok között voltak kifejezetten gazdag emberek is (...). Ők foglalkoztatták a közönséges rikkancsokat – volt, aki ötvenet –, napibérért, amely viszont nyomorúságos megélhetésre volt csak elegendő. (...) Az 1930-as évek elején *Az Est* lapkorszernjének hat és félezer alkalmazottja közül 6100 fő volt a terjesztő.” Buzinkay 1997: 16–17, 31–44. Talpassy Tibor szerint ugyanakkor Sértőt nem az említett „testvér” (Kovács László), hanem Fiala Ferenc nyerte meg „az eszmének” egy kávéházban. Talpassy 1966: 272.

mény léptekkel” átmaszírozott az Andrassy út 60.-ba, Fiala Ferenchez, aki rögvest el is foglalta a Hatvanyval való szakítás óta megüresedett apafigura helyét életében.⁷³ Korábbi emlékei szerint a szélsőjobboldal már a harmincas évek első felében kacérkodott vele, mint fogalmaz, „a horogkereszt akkor kezdett Magyarországon holdkóroskodni. Engem is hívtak ebbe a társaságba. Én azonban egészséges ösztönömmel fütyültem rájuk.”⁷⁴ Gyurgyák János négy okban véli megragadhatónak, hogy 1938-ban miért jártak sikerrel. Elsőként a valamilyen (anyagi, mentalitásbeli, kulturális stb.) formában bizonyára korábban is megfogalmazott, ám masszívan faji alapra ekkor helyezett „zsidó kötődéstől való szabadulást” kell megjegyeznünk. Második okként Sértő „felpörgő” politikai-gazdasági-társadalmi radikalizmusát említhetjük, melyhez a népiek korántsem egységes, elsősorban „identitásformáló” csoportjánál (Trencsényi 2011: 217) dinamikusabb társaságnak ítélte meg az éppen politikai áttörésre készülő Hungarista Mozgalmat. Harmadik érv (az elsőhöz kapcsolódóan) az antiszemitizmus kortünete volt,⁷⁵ negyedik pedig „egyszerűen anyagi jellegű” (Gyurgyák 2009: 455–456).⁷⁶ Illyés és Babits kritikája kapcsán láthattuk, Sértő valóban küzdött művészi teljesítményének elismer(tet)éséért, melyet nem kapott meg az őt egzotikumként tálaló liberális köröktől. Okkal merül fel ugyanakkor a kérdés: hogyan is kaphatta volna meg, ha írásait nem szépirodalmi fórumokon mérettette meg, ráadásul Sértő saját magát brand-esítette kész – tehát nem fejlesztendő – „őstehetségként”, legalábbis egy pontig (a parasztkabaréig)? Az anyagiak megtélését a költő halála után kölcsönös egymásra mutogatás jellemezte. A népiek a hungaristák garasoskodásait hangsúlyozták – Sinka Hubay Kálmán *Magyarságának* 3–10 pengős vershonoráriumait emlegette⁷⁷ –, míg a nyilasok a zsidók által kiszipolyozott költő képét erősítették úton-útfélen. Fialáék – miközben elismerik, hogy *Az Estnél* és a *Pesti Naplónál* „Sértő Kálmán mindig szép honoráriumot kapott” – az *Összetartás* húszpengős utalványairól értekeznek, noha Sértő szájába adják a szavakat, miszerint körülbelül 120 pengő volt az átlagos havi jövedelme a negyvenes évek elején (Gellért 2002: 112, 130, 229). Ami a korábbiakat illeti, a harmincas évek közepén Sértő maga tudatja olvasóival, hogy: „sok pénzem volt. Nyolcvan pengőt kaptam karácsony előtt négy versért” (Medvigy – Tüskés 1996: 219), sőt 1939-ben sem fogalmazott másképp (elkötelezettségét demonstrálandó): „ott hagytam tizenöt

⁷³ Sértő előszavában Fialának ajánlja második kötetét (*Esett a hó*), de még a Püskiéknél megjelent *Gyászjelentésben* is dedikál neki verset (*Vándorbot és barát*, Sértő 1940: 65), eléggé zavarba ejtő módon, hiszen ugyanitt Veres Péternek, Németh Lászlónak és Püski Sándornak is ajánl költeményeket (61, 70, 35.). Végrendeletében művei kiadójaként szintén Fialát nevesíti és számos írásában hitet tesz a nyilas politikus mellett.

⁷⁴ Medvigy – Tüskés 1996: 199. Festetichék állítólag havi 600 pengős fizetést ígértek neki, ha átáll. PIM, V. 4731/8. Rónai ugyanakkor átmenetet sejtet 1947-es visszaemlékezésében: „Ekkor került a nyilasokhoz, vagy félig már akkor is ott volt, csak vissza-visszajárt? – kínálgatta: tolla-lelke már csakugyan kapható volt már szegénynek.” Rónai 1984: 532.

⁷⁵ Sértő „második apja”, Hatvany Lajos épp egykori védenca új világnézetének köszönhetően távozott az országból. 1939-ben már Párizsból tagadta meg „a fiút”: „Érzést, barátságot adtam érdemteleneknek. Még Sértőnek is.” Hatvany – Rozsics 1985: 181.

⁷⁶ Gyurgyák érvelése az anyagiak kapcsán megbicsaklik és a pénzügyek elemzése helyett az irodalmi elismerésnél köt ki.

⁷⁷ Sinka István, *Szelíd és egyszerű levél Fiala Ferenchez*, Magyar Élet, 1941. augusztus. Újraközli: Medvigy – Tüskés 1996: 358. Vö. Gellért, 2002: 130, ill. Rónai 1984: 532. (Rónai szerint pontosan annyi pénzt adtak neki a nyilasok, hogy tovább ihasson.)

napilapot, öt heti újságot és hét folyóiratot, ahol annyi pénzt kerestem, amennyit akartam” – túloz „sértőkálmánosan” (idézi: Csontos 2006: 86).

Bármilyen is volt pályafordulásának oka, Sértő ezúttal sem változtatott önpusztító szokásain. „A bor lett minden ideálom” – fogalmaz végtelenül őszintén *A borról* című versében (Sértő 1939: 64). 1939 májusában és októberében mégis részt vehetett a Zeneakadémián megrendezett Turul irodalmi esteken, többek között Erdélyi József és Sinka István társaságában.⁷⁸ 1939 telén azonban ismét kórházba került, ezúttal tüdő- és gégebajjal, valamint hallásproblémákkal,⁷⁹ sőt nem sokkal később önkézevel próbált véget vetni életének (Gellért 2002: 186). A nagypolitika fordulatai, a revíziós sikerek mindazonáltal rá is jó hatással voltak, sőt 1941 tavaszán eljutott Erdélybe, ahol a *Magyarság Útja* finanszírozásával és az állítólag „fiatal népi írókat pártoló” Olympos Irodalmi Társaság szervezésében Kolozsváron vett részt irodalmi esten. Az út nem sikerült valami fényesre, mondhatni kölcsönös idegenkedéssel viseltettek egymás iránt a multikulturális környezetben szocializálódott helyiek és a toleránsnak aligha mondható „anyás” nyilasok. *Sértő például arról értekezett beszámolójában, hogy a magyar munkásság szabadságát az „oláhok” is megadták volna, ha „a zsidóság le nem fizette volna őket”,⁸⁰ míg Gellért szerint „ugyanilyen fogadtatást és vendéglátást – mint Kolozsvárott – kaphattunk volna, mondjuk, a Fülöp-szigetek akármelyik városában is.”* Sértő közismert antiszemita retorikával minősíti Csonka-Magyarországra „beszívárgott” írónak Nyíró Józsefet (aki szerinte fizetett kormánypárti bértollnok) és Tamási Áront (aki nem fogadta köszönését).⁸¹

⁷⁸ MTI Magyar Országos Tudósító (1929–1948). 1939. május 3. 4. oldal., május 6. 16., október 20. 7. október 27. 12.

⁷⁹ Itt hasonlóan viselkedett, mint korábban. „A kórházból kiszöktem, mert nagyon jól bántak velem, rettenetes sok szeszt hoztak be a testvérek, úgyhogy több bort ittam, mint kint, nem bírtam.” – vall Árkossyné Szabó Máriaának írt levelében. Közli faksimilében: Gellért 2002: 179.

⁸⁰ „A zsidók visszakívánják az oláh uralmat.” Sértőt idézi: Gellért 2002: 219. Érdemes összevetni Sértőék hívős fogadtatását a – többek között – Németh László, Veres Péter és Kodolányi János részvételével Kolozsvárott megrendezett népi irodalmi est (1940) sikerével: Kodolányi 1944: 191–194.

⁸¹ „Ki az a Helikon, hogy »engedélyt« kérjünk tőle?” – fortyant fel például Nyíró javaslatán, hogy kérjék a neves irodalmi társaság segítségét, akik „irigyek és féltékenyek”. Az erdélyi úthoz: Gellért 2002: 205–222. Sértő ebben a korszakában már teljesen elrugaszkodott a földtől saját szépirodalmi súlyát illetően. Miközben Babitsot „lábatlan-kodó” „szobaforradalmár”-nak és „hisztérikazseni”-nek bélyegzi *Babits Mihályhoz* című versében (Sértő 1939: 53), *Köhögők* című opusa szerint komolyan hitte, hogy őt halála után nagy költőként fogják tisztelni. Sértő 1940: 76. Hasonló „öntudata” volt politikai síkon is. Egy jellemző példa (*„Kormánylapoknál”*): „Van négy hatalmas újságjuk: / Csillag lehulltam hozzájuk, / Versekkel sok fényességgel / (...) De nem vettek tőlem verset”. Sértő 1940: 49.

Ebben az időszakban kiadói⁸² és az írásainak helyet biztosító lapok⁸³ támogatták legintenzívebben a költőt, akinek egészségi állapotán az Erdélyi József által kezdeményezett Tücsök Irodalmi és Művészeti Szövetkezet, Fiala Ferenc nyilas sajtópotentát, Endre László Pest-megyei alispán és még néhány kevésbé közismert jóakaró igyekezett javítani, nem sok sikerrel. 1941. június 13-án, a *Magyarság Útjában* jelent meg Sértő utolsó cikke (Gellért 2002: 239), melyben bejelentette újabb – ezúttal kúra jellegű – erdélyi útját. Mire azonban a lap megjelent, Sértő Gyulun megírta utolsó, beszédes című versét (*Fájna itt meghalni*). Hiába volt ugyanis a helyi iparos asszony gondozása, a költő ezúttal sem tudott megbarátkozni a zord erdélyi milióval – Talpassy szerint inkább a szeszvonással (Talpassy 1966: 273) –, egészségi állapota pedig nemhogy javult volna, tovább romlott és június 15-én reggel holtan talált a „magyar Villon”-ra⁸⁴ gazdasszonya. Holttestének hazaszállítását a Nyilaskeresztes Párt vállalta magára, ők szervezték grandiózus temetését is, melyhez az említett lapokon túl a Turul Szövetség és a Székesfőváros is hozzájárult (Gellért 2002: 271). A nyilas propagandarendezvénynek is tökéletesen beillő gyászszertartást Paczolay György református lelkész, nyilas képviselő végezte 1941. június 21-én a Kerepesi úti temetőben, nagy tömeg előtt.

* * *

Jóllehet Sértő sem 1938 előtti korszakában (amikor antropológiai mutatóként menedzselte magát), sem nyilas érájában (amikor a politikum dominált munkásságában) nem szépirodalmi teljesítményével vívta ki népszerűségét, irodalmi örökségéért rögtön megindult a marakodás a népi és a nyilas potentátok között.⁸⁵ Előbbiek szerint élete végén Sértő azt tervezte, hogy a Dunába dobja nyilas kitűzőjét,⁸⁶ míg utóbbiak a költő végrendeleteit lobogtatták, melyekben

⁸² A Bolyai Akadémia sorozatában megjelenő, 1940-es *Gyászjelentést* a népiek fő kiadója, Püski Sándor jegyezte felelős kiadóként, aki tehát nem találta vállalhatatlannak a nyilas költőt. A kötetben egy antiszemita versrészlet található: „Amíg élek, itt senki sem szeret, / Itt délcegen csak a mágnás mehet, / Vagy szivarozva feszítő zsidó, / Nagy előttem az ellenlégio.” (*Kikelet felé*) Sértő 1940: 74. Ezzel szemben az egyik, e kötetben szereplő politikai gúnyvers (*Enyhe vád*) alighanem éppen a cenzúra áldozata lett: „Az én ellenfelem igen derék ember, / Mert az adósága nagyobb, mint a tenger, / Kettőnek tartozik, fűnek és a fának, / Azokon belül a kerek nagy világnak. / Aratni szeretne, ahol más vetett el, / Csúnya bigámiát hatszor követett el, / Vagyis igen tisztelt választó polgárok, / Sáros a lelke, mint eső után árok. / Ha kell magyar, ha kell: zsidó, ha kell: / Egykanálnyi vízben megfojtana népet”. Sértő 1940: 50. Nem kell elmélyült poétikai tudás, hogy rájőjjünk a felsorolás utolsó tagjára: „ha kell: német”. (Az általam tanulmányozott kiadásba ceruzával be is írta egy jóakaró könyvrongálónak.)

⁸³ Ezek jobbra nyilas lapok, pl.: *Összetartás, Magyarság Útja, Pesti Újság, Nemzetőr*.

⁸⁴ Erdélyi József nevezte ekképp búcsúversében. Újra: Medvigy – Tüskés 1996: 355.

⁸⁵ Ez az életműkiadásban is megnyilvánult, ahol Püski Sándor Magyar Élet Kiadója és Bornemissza Gábor Centrum Kiadóvállalata vetekedett egymással. Végül utóbbiak bizonyultak gyorsabbnak és jelentették meg a 728 oldalas kötetet. Sértő 1943. A filléres Nemzeti Könyvtár sorozat nyolcvanoldalas, Molnár Sándor által szerkesztett kötetében Sinka István és Erdélyi Józseffel együtt szerepelt Sértő. Lásd: Erdélyi – Sinka – Sértő 1941.

⁸⁶ Sinka verziója szerint „nyilaskeresztes gyűrűjét”. Újra: Medvigy – Tüskés 1996: 358. Gyurgyák egyenesen „legendának” tartja (2009: 459) ezt a nyilas apológiában is szereplő (Gellért 2002: 232) történetet. Sértő pártpreferenciái mindenestre a legkevésbé sem nevezhetőek stabilnak. Már említettük a kisgazdapárti Nagy Ferenc kapacitálását 1935-ből, de a hagyatékban is található egy Bajcsy-Zsilinszky Endrének címzett levél, melyben Sértő bejelenti, hogy kilép a Nemzeti Radikális Pártból, mert nem közli írásait a *Szabadság*. Lásd: PIM, V. 4731/1. Sértő Kálmán Bajcsy-Zsilinszky Endrének.

konzekvensen a Nyilaskeresztes Párt szerepel örököséként. Gyurgyák János szavaival: „a hungaristák okkal-joggal tekintették a költőt saját halottjuknak, hiszen utolsó könyveit ők adták ki, az *Összetartás* című nyilas lapnak Sértő az egyik vezető publicistája volt, verseit Hubay Kálmánnak, Fiala Ferencnek és más hungaristáknak dedikálta, előszót írt Rátz Kálmán antiszemita könyvéhez stb.” (Gyurgyák 2007: 396). Mivel azonban a népi mozgalom sohasem volt egzakt határokkal, tagsággal bíró politikai alakulat, Sértő pedig aligha tartozott a fősodorhoz, fel lehet vetni a kérdést: tagja volt egyáltalán „őstehetségünk” a népiek amorf közösségének és amennyiben igen, pontosan miben nyilvánult meg „tagsága” és mikortól datálható a Féja által említett kizáratás (ha valóban volt ilyen egyáltalán)? A válaszokhoz diskurzuselemzéssel, a korabeli folyóiratközlések alapos feltárásával juthatnánk közelebb.

Szabó Dezső megfontolandó értékelése szerint Sértő hányatott életútja nem kifejezetten „magyar sors” volt (ahogyan szinte mindenki emlegette a korban), mivel hasonló szociális háttérrel és problémákkal küzdő fiatalemberként nyugaton sem járt volna jobban. Vagyis Sértő „minden atomjában terhelt, gyógyíthatatlanul romlásra született, testében-lelkében abszolút amorális szerencsétlen öreg-fiatalember volt. (...) Versei közt kétségtelenül vannak jók és szépek is. De egészen komikus vitustánc az a mai konjunktúra kirakatában: hogy a magyar irodalom egyik múlhatatlan dicsőségévé fűjják fel. Egészen bizonyos: legjobb versei sem tudják ellenértékét adni a szörnyű élet egyetlen napjának sem, melyet megélt” (Szabó 1941: 98–99).⁸⁷ Ha az alkati adottságokon túli fogódzkodókat keressük, alighanem Poszler György antropológiai metaforája a legtalálóbb. Eszerint a szociális, egzisztenciális, családi stb. nyomás elől Budapestre szabadult költő úgy járt, mint a felszínre hozott mélytengeri hal, mely a külső nyomás hiányában belülről, saját magát robbantja fel (Poszler 1995: 50). Sértő Kálmánnak még halála (temetése) is attrakciószámba ment, látványosság volt – éppúgy, mint ő maga.

Tanulmányomból, a szerteágazó mellékszálakból remélhetőleg halványan az is kirajzolódni látszik, hogy Sértő élete nem csupán saját megítélése, besorolása miatt (valamint mentalitás-történeti szempontból) érdekes, hanem – önmagán túlmutatóan – a Horthy-korszak kulturális és politikai életének összefüggéseit illetően is. Elsősorban a népi-urbánus vita túldimenzionáltságára gondolhatunk ehelyütt (Veres 2014), melyet 1928-tól datál a szakirodalom, 1933 és 1938 közti csúcsponttal (N. Horváth 2007: 264–265). Mint láthatjuk, épp erre a fél évtizedre esett Sértő feltételezett népi korszaka, melyben urbánus patrónusainak köszönhetően a korabeli közélet ismert alakjává vált. De hogyan és pontosan milyen közös célokért működött együtt a fajvédő Bajcsy-Zsilinszky Endre, az urbánus (polgári radikális) Hatvany Lajos és a népiek számos képviselője? Ezekre a kérdésekre csak további kutatások adhatnak kielégítő választ.

⁸⁷ Borbándi Gyula szavaival: Sértőnek „ígéretes volt az indulása, de tehetségével nem tudván gazdálkodni és emberileg is gyenge lévén, magával ragadta a népies divat és az őstehetség kultusz, nem is neki való környezetbe került s amikor polgári támogatói hamarosan megunták és magára hagyták, az ellenkező végletbe, a nyilasokhoz ment, akik ugyancsak nem önzetlenül nyúltak a hóna alá.” Borbándi 1989: 375.

Forrás

BFL = Budapest Főváros Levéltára

Dr. Szekeres Károly néppügyész a Budapesti Népbíróságnak. Kelt: 1948. június 11-én. XXV. 2. b – 1949 – 1818.

MNL = Magyar Nemzeti Levéltár

Magyar Távirati Iroda, „Könyomatos”, Magyar Országos Tudósító (1929–1948). 1934. október 8. 42. oldal. MNL K 612.

Magyar Távirati Iroda, „Könyomatos”, Magyar Országos Tudósító (1929–1948). 1936. április 17. 18. oldal. MNL K 612.

Magyar Távirati Iroda, „Könyomatos”, Magyar Országos Tudósító (1929–1948). 1939. május 3. 4. oldal, május 6. 16., október 20. 7., október 27. 12. MNL K 612.

PIM = Petőfi Irodalmi Múzeum

V. A mai magyar irodalom térképe (1937. okt. 7.)

V. 4731/1. Sértő Kálmán Bajcsy-Zsilinszky Endrének

V. 4731/3/1. Sértő Kálmán Egyed Zoltánnak

V. 4731/8. Sértő Kálmán Hatvany Lajosnak, Bisse, 1933. február 24.

V. 4731/17/10. Babits és a második halál. Sértő Kálmán prózai írásai

V. 4731/17/23. Sértő Kálmán prózai írásai. Könyvnap

Irodalom

Babits Mihály (1933a): Könyvről könyvre. In: Nyugat, 4.

Babits Mihály (1933b): Könyvről könyvre. In: Nyugat, 5.

Bartha Ákos (2013): Falukutatás és társadalmi önismeret: A Sárospataki Református Kollégium faluszemináriumának (1931–1951) történeti kontextusai. Hernád, Sárospatak

Bartha Ákos (2014): Tojástánc a populizmusok körül. A magyar népi mozgalom fogalmi keretei és regionális dimenziói. In: Múltunk, 4. 58–105.

Békés Márton (2004): Bajcsy-Zsilinszky Endre és Sértő Kálmán Szombathelyen: egy irodalmi délután a források tükrében. In: Vasi Szemle, 6: 727–744.

Borbándi Gyula (1989): A magyar népi mozgalom: a harmadik reformnemzedék. Püski, Budapest

Bourdieu, Pierre (2002): A gyakorlati észjárás: a társadalmi cselekvés elméletéről. Napvilág, Budapest

Buzinkay Géza (1977): Bulvárlapok a pesti utcán. In: Budapesti Negyed. 2–3, 16–17, 31–44.

- Buzinkay Géza (1993): Kis magyar sajtótörténet. Haza és haladás Alapítvány, Budapest
- Csontos Péter (szerk.) (2005): „Holtan is, mindörökre él”: in memoriam Sértő Kálmán, 1910–2005. Sértő Kálmán Emléktársaság, Budapest
- Dobszay Károly (1997): Az igazság védelmében! Ki volt Sértő Kálmán? Magyar Rezervátum
- Erdélyi József – Sinka István – Sértő Kálmán (1941): Válogatott versei. Három csillag. Stádium Rt., Budapest
- Féja Géza (1965): Szabadcsapat: életregény. Szépirodalmi, Budapest
- Féja Géza (1982): Lapszélre. Szépirodalmi, Budapest
- Gellért Vilmos (2002): Sértő Kálmán regényes élete (regényes életrajz). Gede Testvérek, Budapest (Hasonmás kiadás az alábbi alapján: Könyv- és Lapkiadó Rt., Budapest, 1941.)
- Gergely Jenő – Glatz Ferenc – Pölöskei Ferenc (szerk.) (1991): Magyarországi pártprogramok 1919–1944. Kossuth, Budapest
- Gombos Gyula (1940): Álom az országról. Bolyai Akadémia, Budapest
- Gyáni Gábor (2006): A történetírás fogalmi alapjairól: Tény, magyarázat, elbeszélés = Bevezetés a társadalomtörténetbe: hagyományok, irányzatok, módszerek. Szerk. Bódy Zsombor – Ö. Kovács József. Osiris, Budapest: 11–57.
- Gyáni Gábor (2008): Budapest – túl jón és rosszon: A nagyvárosi múlt mint tapasztalat. Napvilág, Budapest
- Gyurgyák János (2007): Ezzé lett magyar hazátok: a magyar nemzeteszme és nacionalizmus története. Osiris, Budapest
- Gyurgyák János (2009): Szélsőjobboldaliság a népi mozgalomban = A magyar jobboldali hagyomány. In: Romsics Ignác (szerk.): A Magyar Jobboldali Hagyomány. Osiris, Budapest: 449–474.
- Gyurgyák János (2012): Magyar fajvédők. Osiris, Budapest
- Haefler István (szerk.) (1940): Országgyűlési almanach az 1939–44. évi országgyűlésről. Budapest
- Hász Erzsébet (1998): A bűnprobléma Sértő Kálmán költészetében. In: Confessio, 3: 32–33.
- Hatvany Lajosné – Romsics István (1985): Hatvany Lajos levelei. Szépirodalmi, Budapest [Hatvany Lajos levele Kárpáti Aurélnak. Budapest, 1932. október 12. előtt (345–346), illetve Hatvany Lajos levele Földessy Gyulának. Párizs, 1939. július 3. (181)]

- Ignotus Pál (1989): Csipkerózsza: budapesti és londoni emlékek. s. a. r., az előszót és a jegyzeteket írta: Nagy Csaba. Múzsák, Budapest
- Ignotus Pál (1998): Vissza az értelemhez. Vál., szerk. és az utószót írta: Bozóki András. Hatodik Síp Alapítvány – Új Mandátum, Budapest
- Illyés Gyula (1941): Sértő Kálmán. In: Nyugat, 7.
- Illyés Gyula (1974): Az ajtónyitó. In: Új Látóhatár, 5: 329.
- Iser, Wolfgang (2001): A fiktív és az imaginárius: az irodalmi antropológia ösvényein. Osiris, Budapest
- Juhász Géza (1943): Népi Írók. Magyar Élet, Budapest
- Kárpáti Aurél (összeáll.) (1934): Új magyar líra: fiatal költők antológiája. Vajda János Társaság, Budapest
- Kerényi Ferenc (2008): Petőfi Sándor élete és költészete: kritikai életrajz. Osiris, Budapest
- Kodolányi János (1944): Esti beszélgetés. Magyar Élet, Budapest
- Kókay György – Buzinkay Géza – Murányi Gábor (2001): A magyar sajtó története. Sajtóház, Budapest
- Lakatos Éva (1972–2000): Magyar irodalmi folyóiratok. PIM, Budapest
- Lejeune, Philippe (2003): Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásaiból. L'Harmattan, Budapest
- Lukacs, John (2005): Egy nagy korszak végén. Európa, Budapest
- Marczinka Csaba (2003): A mindenség summáslegénye és az eltévedt garabonciás: József Attila és Sértő Kálmán összehasonlító sors- és motívumelemzése. In: Tekintet, 5: 83–91.
- Medvigy Endre – Tüskés Tibor (szerk.) (1996): Sértő Kálmán, Hírért megszenvedtem: versek napló és elbeszélések. Püski, Budapest
- MÉL = Magyar Életrajzi Lexikon. Javított, átdolgozott kiadás. Főszerk. Kenyeres Ágnes. <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC07165/08060.htm> (Utolsó letöltés ideje: 2014. 10. 25.)
- N. Horváth Béla (2007): Sznobok és parasztok. 1934: A népi-urbánus vitáról. In: Szegedy-Maszák Mihály – Veres András (szerk.): A magyar irodalom története III.: 1920-tól napjainkig. Gondolat, Budapest: 263–277.
- Nagy Ferenc (1990): Küzdelem a vasfüggöny mögött. Európa, Budapest. I. kötet

- Nagy Sz. Péter (1992): Hatvany Lajos. Balassi, Budapest
- Paksa Rudolf (2013): Magyar nemzetiszocialisták. Az 1930-as évek új szélsőjobboldali mozgalma, pártjai, politikusai, sajtója. Osiris – MTA BTK TTI, Budapest
- Poszler György (1995): Elfelejtett miatyánk: Urbánusan: mélytengeri halak szindrómája – népiesen: Sértő Kálmán balladája. In: Liget, 3: 49–52.
- Rónai Mihály András (1984): Sértő Kálmán őszinte története = R. M. A., Magyar lant. Szépirodalmi, Budapest: 527–534.
- Sánta Gábor (1999): Nagy Sz. Péter: Hatvany Lajos. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 5–6: 743–746.
- Sebestény Sándor (1988): Bajcsy-Zsilinszky Endre Nemzeti Radikális Pártja: 1930–1936. Tankönyvkiadó, Budapest
- Sértő Ferenc (1934): Harkányfürdő legendája. Cserni, Siklós
- Sértő Kálmán (1933): Falusi pillanat. Genius, Budapest
- Sértő Kálmán (1939): Esett a hó. Összetartás, Budapest
- Sértő Kálmán (1940): Gyászjelentés. Bolyai, Budapest
- Sértő Kálmán (1943): Versei. Gellért Vilmos szerk. Centrum Kiadóvállalat, Budapest
- Szabó Dezső (1941): Sértő Kálmán és a magyar sorsverkli = Szabó Dezső újabb művei 69–70. augusztus–szeptember. Ludas Mátyás, Budapest: 98–99.
- Szabó Pál (1967): Levél Hatvany Lajoshoz = Levelek Hatvany Lajoshoz. Szerk. Hatvany Lajosné. Szépirodalmi, Budapest
- Székely György (főszerk.) (1994): Magyar Színházművészeti Lexikon. Akadémiai, Budapest
<http://mek.niif.hu/02100/02139/html/sz06/35.html> (Utolsó letöltés ideje: 2014. 10. 25.)
- Szitnyai Zoltán (1971): Szellemi tájakon. Transworldtaste Books, Chicago
- Talpassy Tibor (1966): Eltévedt garabonciás. In: Jelenkor, 3: 266–273.
- Trencsényi Balázs (2011): Antaiosz kalandjai Kelet-Európában: Agrárpopulista diskurzusok a két világháború között. Péntes Ferenc – Rácz Sándor – Tóth-Matolcsi László (szerk.): A szabadság felelőssége. Írások Dénes Iván Zoltán 65. születésnapjára. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen
- Tüskés Tibor (1991): Sértő Kálmán a mérlegen. In: Holnap, 11: 12.
- Tüskés Tibor (2009): „Vesztét kellett látnom...” – Kodolányi János levelei Fischer Bélának a negyvenes évekből. In: Kortárs. 10.

www.metszetek.unideb.hu

- Varga Éva (2004): Írástudók Somogyban a két világháború között. In: Somogyi múzeumok közleményei. Kaposvár, 455–486.
- Varga Rózsa – Patyi Sándor (1972): A népi írók bibliográfiája. Művek, irodalom, mozgalom 1920–1960. Akadémiai, Budapest
- Veres Sándor (2014): A népi-urbánus ellentétről. Népi blog, 2014. október 4. <https://www.facebook.com/notes/n%C3%A9pi-blog/veres-s%C3%A1ndor-a-n%C3%A9pi-urb%C3%A1nus-ellent%C3%A9tr%C5%91l/550478455097756> (Utolsó letöltés ideje: 2014. 11. 06.)